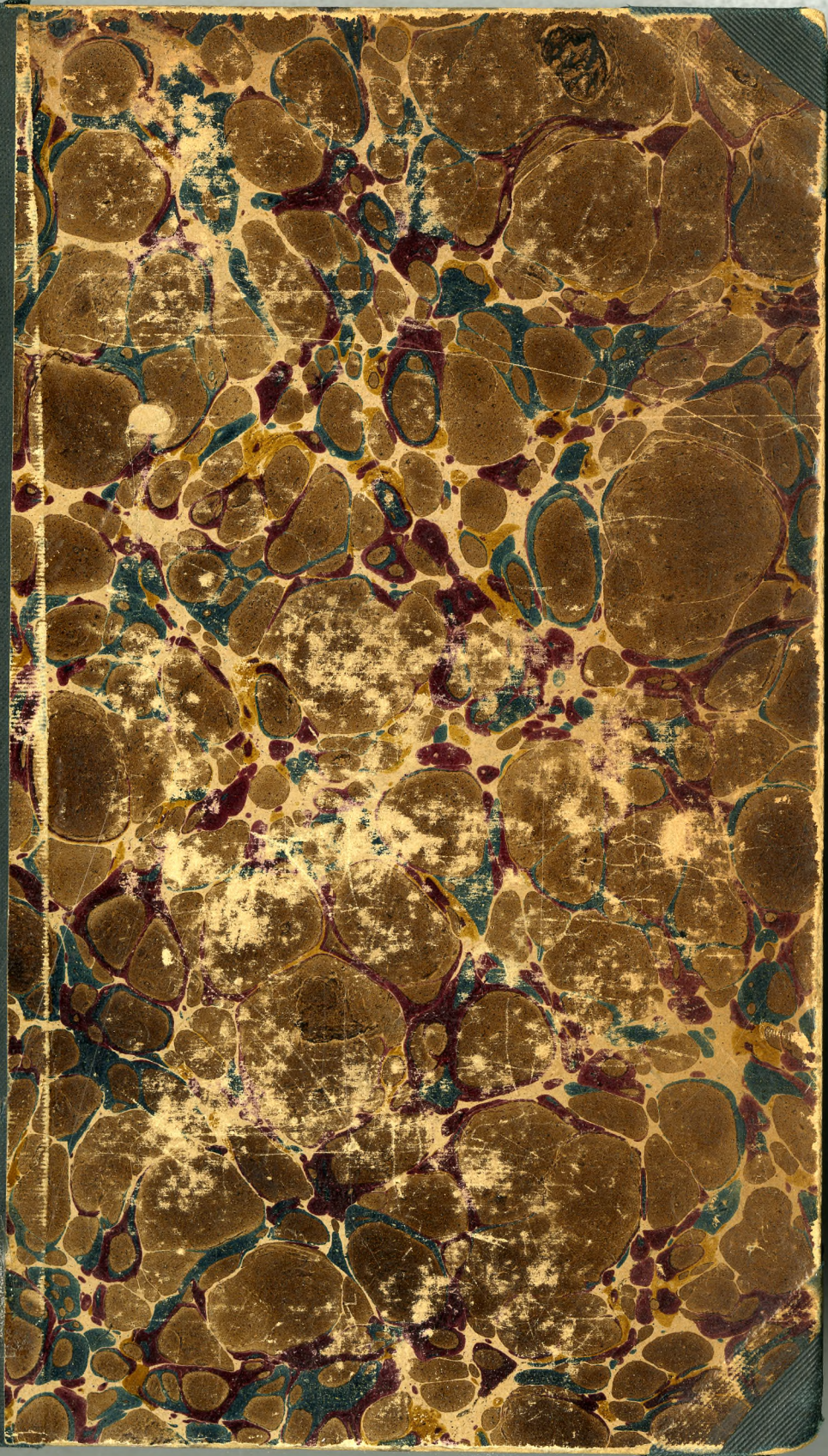

Politikai
röpiratok.

204.

204

1908

KÖZÉPKORI
ÁLLAMTAN

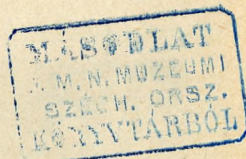
TEKINTETTEL

A SCHOLASTICUSOKRA.

OLVASTA

az „egri egyházmegyei irodalmi egylet“ 1881. júliushó 7-iki
közgyűlésén

DANIELIK JÁNOS.

EGER.

NYOMATOTT AZ ÉRSEK-LYCEUMI KÖNYVNYOMDÁBAN.

1881.

627200766100

DE BALLACI GÉZA

vádak, melyekkel a jogtudósok többjei a középkori állami állapotok és intézmények ellen három század óta fellépni szoktak, rövid logikai rendbe fűzve, a következők :

A középkor bölcseleti erkölcostant nem ismert; nem ismert tehát bölcseleti jogot sem; a positiv jog felett pedig az egyház, illetőleg annak feje, a pápa uralkodott, és pedig nem csak a tisztán lelki dolgokban, nem csak a vegyes természetűekben, hanem a tisztán polgáriakban is; mert nincs oly emberi intézkedés, intézet és állapot, melyet egyházi megítélés alá legalább azon szempontból nem lehetne fogni: hogy mennyivel előnyösebb vagy hátrányosabb a hozott egyik törvény egy másiknál, az egyház hatalmi állására és érdekeire nézve. — Természetes ennél fogva, hogy a népek és államok külső és belső ügyeibe való beavatkozásoknak nem volt sem hossza, sem vége. Az uralkodók eskütelre kötelezték, hogy az egyházat oltalmazni, s ellenségeit megalázni, elnyomni és kiirtani fogják. Fejedelmeket, a kik ezt elmulasztják, a pápák letehetik s alattvalóikat a hódolati eskü alól felmenthetik; minden oly törvényt, mely, a pápák megítélése szerint, az egyházra hátrányos, eltörölhetnek, s az országot, mely az eltörlést

végre nem hajtaná, erre excommunicatio és interdictum által erkölcsileg, sőt valamely idegen hatalom igénybevételével, külső erők által is kényszeríthetik. Nem lévén egy ország, egy állam, egy uralkodó sem, belpártosok és külső, önző érdekek által sarkalt vetélytársak nélkül, a pápák könnyen tettek szert szövetségesekre, — a belvillongások és kűltámadások tehát, úgy szólván, napirenden voltak. Az állam szükségét az ember bűnös természetéből származtatva, és azt a bűn szerzője, a sá-tán birodalmaként feltűntetve, következőleg a világi polgári hatalmat létjogosultnak csak annyiban tartva, mennyiben eszközül kell szolgálnia a bűn megfékezésére, s az Isten országa, vagy is a pápa az egész világ feletti hatalmának fenntartására, az államokat egyetlen egy ember, mint valami isten, vak engedelmességgel tartozó eszközévé alacsonyíták le, physikai kardhoz hasonlítva azokat, mely a lelki kard, az egyházi hatalom rendelkezésére áll, az engedetlenek és bűnösök megfenyítésére, ha ez máskép nem megy. E szerepre volt első sorban hivatva a német római szent birodalom, mely a világ lelki fejét, mint a világ földi fejedelme fegyverhatalommal támogassa az egész földkerekségen, mennyiben azt idők folytán a két egyesült hatalomnak íge- és anyagi fegyverrel sikerülend meghódítania, teljesüléseül a jóslatnak: és egy pásztor és egy akol léssen. És ha a papság és annak feje a pápa, ezen szédítő hatalmat valósággal a lelkek örök üdve biztosítására s az emberiség földi jóléte előmozdítására, mint állítva volt, használta volna, — hagyján! De szerintők a történet halmazával szolgáltató az adatokat, melyek soha ki nem elégíthető kapzsiság, féket- határt nem ismerő s épen azért még erkölestelen eszközöktől, vérontástól, esküszegéstől, stb. sem irtózó földi bir- és hatalomvágyról tesznek tanuságot.

Ily elvekkel és eme vonatkozásokban tüntetve fel azon kornak jogi és állami állapotait, melyben a ker. kath. egyház volt az emberiség irányadója és vezéresilaga, ki ütközhetik meg rajta, hogy a világi nagy közönség. mely földi ügyei, dolgai és érdekei intézésének jogát saját elidegeníthetlen birodalmának tartja, harag-, utálat- és gyűlölettel fordult el ez állapotoktól, s rohamosan és tömegesen szegődött azon jogi és állami tanokhoz, melyek az Isten nevében üzött lelkismeretlen bitorlásnak hadat üzenve, azt elvégre megtörték, s megtörték oly mérvben, hogy mint *Bluntschli* írja: „az alkotmányok minden faja közül a mai népek a papi uralmat, ezután pedig a papi érzelmű laicusok kormányát gyűlölik leginkább. Egyenest meggyalázva s férfiaságukból kivetkeztetve érzik magukat általa.“ *)

Stöckl a középkori bölcsészet történetét előadó nagy munkája 2-ik kötetében**) érintve a pápának a „*ratione delicti*“ czimen tulajdonított beavatkozási és biráskodási jogot az államok belügyeibe, azon megjegyzést teszi: „mainapság, ugymond, elég, ezen elméletet csak megemlíteni, hogy a világ az iszonyodás kiáltásában törjön ki. A középkori uralkodás-szomjas papságnak tulkapásai állandó czikkét képezik ugyis az irodalom azon részének, mely a közönséges színvonalon túl nem emelkedik. S mégis mindenesetre megérdemelné a fáradságot, hogy végvalahára döntessék el a kérdés: ha valljon tekintve azon tödöket, s azon idők népeit és fejedelmeit, értelmi és morális állapotjo-

*) Az általános államjog és a politika története. II. köt. XXIV. fejt.

**) *Geschichte der Philosophie des Mittelalters* 2. B. 732—3. l.

kat, nem volt-e akkoriban ama felsőbb ellenőrzés valószínű társadalmi szükség (hogy tudnillik a jelenlegi európai államok megállapodása és további fejlődése biztosítsák)? Valamig a declamáló urak e kérdésre határozottan tagadó válasszal szolgálni, mert azt igazolni nem képesek, addig minden lárma és általok üzött zaj a zsarnoki hajlamu papságról, csak is üres nyelvkepelés marad.“

Jelen felolvasásomnak nem feladata történeti korszakok, egyes kimagasló személyiségek és intézmények igazolása; folytatása ez csak az ismertetésnek, melyet én az egri érsekmegyei irodalmi egylet múlt évi közgyűlésén, a scholasticusnak elnevezett bölcsészetről, különösen egy, eme bölcsészet elvei nyomán a kornak szellem-erkölcsi szükségéit kielégítő metaphysika lehetőségéről megkezdtem; ígéretet téve, hogy ezen ismertetést folytatólag ugyanazon bölcsészet életgyakorlati, tehát ethikai, társadalmi, jog- és államtani elveit is bemutatni fogom. E felolvasásomból különben is ki fog tűnni, a középkori századok ellen emelt vádak- és panaszokból mi és mennyi esik ezen bölcsészeti élet- és rendelvek, és mi és mennyi az akkoron élt irányadó személyiségek és uralkodott társadalmi erkölcsök rovására. Helyes ugyan is *Bluntschlin* a *Stahl* elméleteire tett azon megjegyzése: hogy ez utóbbi a francia forradalmat 1789-ről kelezve, azt egyetemlegesen felelőssé teszi az alkotmányozó gyűlés, a convent és jacobinusok minden tévedései- és rémtetteiért; a mi ép oly igazságtalan és nem igaz, ugymond, mintha valaki az udvarok kicsapongását s az inquisitio minden gonosz tettét a legitimitás szükségképeni következményeül tüntetné fel. Nem az elvek, hanem a

szenvedélyek magyarázzák meg a bünteteket. *)

Többiben, hogy a középkori jog- és államtan nem volt annyira bölesészietlen, sem az akkori társadalom oly mérvben zsarnoki és lelkiismeretlen kezekben, mint azt ellenségei hirdetik, és fájdalom a közönséggel is elhitetni tudták, — ezt minden egyéb hiányában eléggé mutatja az elért eredmény: az európai államok területi állandósítása. és egy nagy, soha nem látott, az egész emberiséget átölelő polgárisodásnak emberi hatalom által soha többé meg nem akasztható folyamatba hozása. Az elveket, melyek az eredményt szülték, látni fogjuk. Aquinói sz. Tamást nem méltatlanul tartják igen sokan ma is a böleseleti jog alapvetőjének. K a l t e n b o r n munkája: „H u g o G r o t i u s előfutárai a természet és nemzetközi jog terén“ **) e tekintetben igen tanulságos.

A középkori állapotokat igazságosabban megítélő jog- és történetírók műveiből egész halmazzal lehetne idéznünk nyilatkozatokat, melyek az erőszak örökös dulakodásai közepette az igaznak, szépnek és jónak mindig nevedő diadalairól tesznek bizonyosságot. A sok közül álljon itt E s c h e r Henriké, ki a „Gyakorlati politika kézikönyve“ című művében többi közt így nyilatkozik (e nyilatkozatnak azért aduuk elsőbbséget, mert rámutat a középkor jogi, társadalmi és állami törekvéseire; tehát az ezeket sugalló tanelvekre is). „Alaposabb történeti kutatás meggyőző róla, ugymond, hogy az egyháznak a középkori századokban is voltak nagy férfiai, kik

*) I. m. II. k. XX. fej.

**) Die Vorläufer des Hugo Grotius auf dem Gebiete des jus naturae et gentium. Leipzig, 1848.

nevezetes dolgokat miveltek, és dicsőségteljes czélok után törekedtek, mint például sz. Bernárd, aquinói sz. Tamás, Nagy Albert, Suger apát, Kempis Tamás, Gerson, Eginhard, Abälard, stb. Az egyház a leggonoszabb századokban is a rabszolgaság és röghöz-kötöttség megszüntetésére törekedett, úgy szólván, az egyenlőség iskolája volt, melyben a születés és rangállás különbséget nem okozott. Ő békét közvetített a fejedelmek közt, létrehozta az emberiség javára oly végtelenül fontos „*treuga Dei*“-t, oltalmazta, a mennyire képes volt, az ekét és kunyhót, erkölcstelen feslett élet miatt kizárta az egyházból a leg-hatalmasabb fejedelmeket is*), s első hozott be egy észszerűbb pertartási rendet a peresügyek megítélésében; alapított vagy maga közvetlenül, vagy közvetve másokra való befolyása által, szegény és betegházakat, tanintézeteket, pártfogolta az olaszországi köztársaságokat. Az egyház-commandó kihágásairól emlegetett vádak magának a rendszernek oly kevéssé róhatók fel bűnül a mily kevéssé az államhatalom által elkövetett gaz erőszakoskodások szolgálhatnának alapul valamely politikai intézmény vagy államforma elítélésére.“**)) Az Escher által érintett tények oly kétségbevonhatlanul valók, hogy további okadatolásuk egészen felesleges.

Ezeknek azon okból történt előbocsátása után, hogy t. hallgatóim figyelmét a nehézségekre hívjam fel, melyekbe napjainkban a középkori jog- s államtani bölcsészetnek igazolása ütközik, — átmegyek mai előadásom kitűzött tárgyára, a középkori államtannak a jelenkori tudomány fényében megvilágított ismertetésére.

*) Igy magyarázza Escher a „*ratione delicti*“ czimen való eljárást.

**)) Heinrich Escher, Professor an der Hochschule in Zürich. Handbuch der practischen Politik. Leipzig, 1863. I. köt. 467 l.

Az „állam“ szó azon értelemben, melyben azt mai nap használjuk, újabbkori eredetű. A régiek város, ország, fejedelemség, birodalom, köztársaság (civitas, regnum, principatus, imperium, republica) neveket használtak. Oly polgári társaságokban, melyekben bizonyos nyilvános politikai functiók egyes osztályokat illettek, ezen osztályokat „karok“ és „rendek“ névvel tisztelték meg (status et ordines). Innen származhatott át a „status“ (état, állam) elnevezés, ama minden statut egyesítő s fenhatóságának alávető polgári társadalmi egyetem közelebbi megjelelésére, mely mint statusok-statusa leginkább méltó ez elnevezésre.

Mi az állam? ezt a scholasticusokban tüzeteseen meghatározva nem találom.*) De a lényeges kellékekből, melyek szerintök a „perfecta societas“ vagy „civitas“ (állam) megalkotásához kívántatnak, igen tisztán és könnyü szerrel lehet ezen meghatározást összeállítani. E kellékek ezek: embersokaság; közös és e sokaság sajátját tevő terület; a sokaságot e területen összetartó és egyesítő hatalom, és a sokaságnak köz- és egyéni jóléte mint czél, melyet az így egyesített, tehát szervezett sokaság elérni törekszik, Összefoglalva e tulajdonokat kitűnik, hogy az államot a scholasticusok is épen úgy fogták fel, mint legújabb jogtudósaink: hogy tudillik az valamely, őt illető területen telepedett embersokaságnak, a közjó biztosítása és előmozdítása czéljából, egységes hatalom által, bizonyos meghatározott módon összetartott és kormányzott egyesülete.

*) A munkácska „De Regimine principum,“ mely szent Tamásnak tulajdonittatik, ismételve idézi sz. Ágostont, a ki szerint az állam: emberek, társadalmi kötelék által összekötött sokasága (hominum multitudo aliquo societatis vinculo colligata, unde civitas quasi civium unitas). Id. m. IV. k. XVIII. fej.

E meghatározásból világos: a) hogy nem minden, bármi módon összetódult sokasága az embereknek mondható államnak, hanem csak az, mely töldi rendeltetésének tudatával bir, s ennek megvalósítása céljából lép egyesületbe. „Est respublica res populi; populus autem non omnis hominum coetus quoquo modo congregatus, sed coetus multitudinis juris consensu et utilitatis communione sociatus“ *); hogy b) a scholasticusok az állam célját a közjó biztosítása- és előmozdításában helyezve, a közjó fogalmában egyesítették mind azon egyes külön célokat, mint a jogállapot megvalósítása (a scholasticusok szerint béke, pax), az anyagi jólét, a lelki művelődés s polgárosodás előmozdítása, stb. melyeket a mai korbéli tudósok mint az állam feladataihoz tartozókat, annak fogalmába felvenni szoktak. E tekintetben tehát lényegesen térnek el azon államtani bölcésesektől, kik az állam föladatát csak is a jogi élet, tehát személy és vagyon biztonságában helyezik, — a többit az egyletek és társulatok szabadvállalkozása- és tevékenységének tartva fel. Minthogy pedig ők a közjó alatt a sokaságnak együttes jó életét értik, a jó élet pedig csakis az erényes élet, mert „virtus est, qua bene vivitur,“ — az állam feladatai közt az erény, vallás, egyház oltalmára, és szabadságának biztosítására fektettek legfőbb súlyt. E szerint az állam célját illetőleg a scholasticusok elmélete azt két főirányban jelöli ki: a béke, vagyis a jogrend uralma; és az anyagi és szellemi jólét biztosítása és előmozdítása.

c) Az állam fogalmának egyik lényeges kelléke az egységesen szervezett hatalom lévén, következik, hogy az államban lenni kell egy legfőbb uralkodó (souverain) hatalomnak, melytől a kormányzás és igazgatás kiindul;

*) Cicero, de republ. I. c. 25.

és minthogy a főhatalom mindeneket egymaga nem végezhet el, kelle lenni kellő számban tisztviselőknak, és pedig annyi irányban, a meunyi valósítandó czél az állam életében előadja magát. Az ekként egy egységes hatalom alá tartozó terület országnak vagy városnak, a benne lakó sokaság népnek, nemzetnek, a mód, mely szerint a hatalom szervezve van, s a sokaság kormányoztatik, tágabb értelemben alkotmányoknak; a főhatalom tulajdonosa államfőnek, fejedelemnek, s a divó alkotmányhoz képest archon-, consul-, praeses-, király- és császárnak; az ugyanazon államfő és kormány alatt élő sokaság tagjai pedig polgárok- vagy államtársaknak neveztetnek.

Ezeket előrebocsátva, a scholasticusok államtani elveit jelen értekezésemben következő sorban kívánom t. hallgatoimnak bemutatni; szólni fogok először a területről; 2-szor a népességről, és végre 3-szor a hatalom- és alkotmányról.

A)

A területről.

I.

Azon kellékek érvényesítése, melyeket a scholasticusok a területre nézve felállítottak, ma csak egy részben függ a mi akaratunk- és elhatározásunktól. Hazát ma már nem keresünk, azt rég megszerzék apáink, — a föld föl van osztva, minden egyes része egy-egy népnek birtokában. Tetszés, vagy államtani elvek szerint, hogy például mely éghajlattal és fekvéssel, tengerpartok- és folyókkal, hegyek- és völgyekkel, szépségek- és kellemtességekkel, stb. birjon, hazát már nem választhatunk.

S ha tulnyomó erőnk érzetében vállalkozhatnánk is reá, hogy a föld valamely népét kizaklassuk az apáik által szerzett s általa birt területéről, — ezt megtenni még sem igen fognók; 1-ször azért, mert erkölcsileg tiltva van; és 2-szor: mert visszatartana a haza-szeretet. Valamely nép ősi lakja elhagyására, s egy ujnak keresésére csak is kényszerből határozza magát. Sz. Tamás és a scholasticusok még tanui voltak a keletről és éjszakaról történő beütéseknek, a saracénok, törökök és normannok által, kik az elfoglalt országokat és tartományokat hatalmukba vették, és azokban letelepedvén, tettség és belátás szerint alkottak új városokat, emeltek új erődívenyeket, és nyitottak kikötőket. Ma mindennek vége van; a tanácsoknak tehát, melyekkel a már említett könyvecske a fejedelmek országlásáról, a 2-ik könyv első és második fejezetében szolgál, legfőlebb a kivándorlók vehetik hasznát, kik az új világrészekben, vagy tengerszigeteken, vagy Afrika a polgárisodásnak netalán megnyitandó bensejében keresnek még uratlan földet, melyen megtelepedjenek. Ezeknek mi sem áll utjokban, hogy szemle alá vegyék az új hazát, hogy főváros számára helyet válasszanak, mely ne essék épen a tenger partjára, de attól messze sem, a mennyire lehet, nagy folyam mentében és oly környéken, mely erődökkel védelmi szempontból könnyen ellátható. Így kívánja ezt egy részről a biztonság, más részről a szükséges dolgok könnyebb megszerzése, a feleslegeseknek pedig kicserélhetése. Sz. T a m á s ez ujmutatásait a kivándorlókon kívül szeretik még figyelembe venni az annectálók is, kik egy vagy más szomszédos terület elfoglalását azon indokolással törekszenek igazolni, hogy erre államaiknak biztonság tekintetéből szükségök van, mert különben területek ez vagy amaz oldalról egészen nyíltan s fedet-

lenül állna. Ez indokot azonban a scholasticusok nem ismerték el igazságos háboru okának, tehát a csupán ez okból elkövetett foglalást sem jogos- és igazságosnak; s hivatkoznak *Dio medes* hirneves tengeri rabló példájára, ki Nagy Sándor által elfogatván, azon kérdésére, miért veszélyezteti a tengerek békéjét, azt válaszolta: azért, a miért te az egész világot. De mivel én ezt kis járművel teszem, latornak, te mivel nagy hadakkal, hadvezérnek neveztetel. *)

A mi a területre vonatkozó utasításoknak azon részét illeti, mely ma is érvényesíthető, és nemzetgazdasági, állampolitikai és hadászati tekintetben irányadó fontossággal bír, és birand, még csak külön álló országok és népek lesznek a világon, — ezeknek elvileg kifogás nélkül hódol korunk is, csak hogy korunk tényleg a tudományok előhaladása folytán oly nagyszerű eszközökkel rendelkezik, melyekről a szegény scholasticusok nem is álmodtak. Elég az, hogy rámutattak a terület folytonos és szorgalmas mivelésére, hogy egyrészt a vad állapot ne vehessen erőt, a levegő tiszta s egészséges legyen, a természet szépsége pedig tartsa meg elevenségét; más részről pedig ételmi, ruházkodási s laképítési szerekben a haza ne szenvedjen hiányt. Így történhetik meg, hogy ha valamely nemzet nem volt is oly szerencsés, hogy Bosphorust, Nápolyt, Graeciát vagy Italiát nyerte volna örökségül, hazáját lakható éghajlat alatt mindenütt termékenynyé, széppé és virágzóvá teheti, ha rá gondot fordít. — Rámutattak továbbá a közlekedési eszközökre, épített kőutak-, szabályozott folyók-, összekötő csatornák- és tengeri hajókázásra, a különféle termék- és iparczikkeknek a lehető legkönnyebb módon

*) I. m. III. k. V. fej.

ki- és beszállíthatása végett; mindezek biztonságban tartásának szükségére, s a végből, de a beüto ellenség feltartóztathatása okából is, alkalmas helyeken emelendő eroditmények czélszerüsége.) — Mindezekhez bölcseink gyakorlati utmutatást már a rómaiak- és görögöktől is kaphattak ugyan, de kétségkívül igen helyes volt mindazokat emlékezetbe hozni azon korban, melyben a rómaiak nagy közlekedési műépitményei teljesen elhanyagoltattak, s oly primitiv állapot állott be, melynek csak 30 évvel ezelött hazánkban is, legalább a legtöbb vármegyében, igen sokszor bosszus szemlélöi voltunk. Kell, hogy a scholasticusok ezen sürgetését méltányolja azon század: „mely nem alapnélkül nemzetgazdászatinak tartatik; melyben a gazdaszati érdekek, a természetnek az ember általi meghóditása, a jólétre alapított miveltség, az állambölcseseg legfőbb tárgyait képezik; s a melyben alig van, a ki kétségbe vonná, hogy a geographiai viszonyok s az államterület határai döntö befolyással birnak, és a közlekedés igényei többet nyomnak a latban, mint maguk a nép jogok, melyek még a középkorban is, oly gyakran a területi jognak estek áldozatul.“ **)

II.

Az előadott anyagiakon kívül a területhez füzödnék többrendbeli erköles-politikai tekintetek is, melyekkel az államtannak szükségépen számolnia, illetöleg behatólag foglalkoznia kell.

*) I. m. II. k. 1—7. 11—13. fej.

**) Escher, Handbuch der praktischen Politik, I. köt. 101. l.

a) 1-ször: A földterület s az azon polgári társaságban élő nép teszi a hazát, s talán nem tulozom a dolgot, ha ugy vélekedem, hogy a polgári erények egyik legnemesbike, sőt forrása, a hazaszeretet, a lelkünket és szívünket oly sokféleképen és édesden lekötő földterületből nyeri legtöbb táplálékát. A fenálló állami intézményeket nem minddig szeretjük. Kortársaink meg lehet igazságtalanok voltak hozzánk, — az igaz barátság oly ritka, s minden körben annyi a megvetni való, — de mit vétett az az istenadta anyaföld, mely még élek táplál, s mint hullát méhébe befogad? — E föld volt ezredéves viszontagságaink színhelye; e földhöz csatolvák ezredéves multunk minden emlékei. Alig tehetek lépést, s minden talpalatnyi föld drámai jeleneteket idéz fel lelkemben. Mi teszi, ha nem is kedvessé de minden esetre érdekessé azon történeti népeket és vezérférfiaikat, kik hosszabb-rövidebb ideig e hazai területen szerepeltek, éltek és haltak, mielőtt azon a magyar állandón megtelepült volna? Miért báunt annyira a kíváncsiság, ismerni ki- és mi-létöket, jó s bal szerenese közt? Hamvaikat hamvainkkal közös terület öröklé. Itt állt az apai ház, melyben bölcsöm ringott, itt a kert, melynek virágzó fái közt eszméltem az első öntudatra fel. Ez a föld és lak volt tevékenységem, örömeim, fájdalmaim színhelye, — itt szerettem, itt küzdöttem, szereztem hir-nevet, hódíték sziveket, alkottam családot. E földhöz van kötve emléke mindannak, mi emlékre méltó volt valaha bennem. És mennyi változatosság, mennyi és mily szépség a természeti dolgok rendjében! Azok a megszokott hegyek és völgyek, folyók és források, virágos mezők és zengő ligetek, — az üdítő lég és elbájoló fény, az ő napja és csillagaival, . . . ki nem vélné, midőn mindezekre gondol, hallani S o p h o c l e s egyik tragoediájából A j a x-

nak, mielőtt kardja élébe rohanna, hazájához intézett bucsuzó szavait? Jól átérezte ezt Vörösmarty, amidőn halhatatlan szózatát megírta.

A hazaszeretet igen hálás, költők által bőségesen megénekelt thema. A scholasticusok prózában, hidegen, de alaposan okoskodó modorban tárgyalták annak alapját és kötelező voltát, bár költőkben sem szenvedtek hiányt. „A szeretet erénye, úgy mond sz. Tamás, minden más erénynek elébe teendő, — mert minden más erénynek érdeme a szeretet erényétől függ. Kell tehát ennél fogva, hogy a hazaszeretet is az első rangot foglalja el a polgári erények sorában.“*)

Sz. Tamás az elvont elvet az életre alkalmazandó idézi Cicerót: **) „A társulatok és egyesületek közt nincs egyetlen egy sem, mely drágább és kedvesebb volna a hazánál. Mindnyájunknak kedvesek a szülők, kedvesek a magzatok, kedvesek a rokonok és a családhoz tartozók: de a haza szeretetében, mint egyetemes, mindent felölelő érzésben, mindezen édes kötelékek, egyesítvők; a melyért tehát ki kételkednék életét áldozatul hozni, ha ez által neki szolgálatot tehet?“

A hazaszeretet minden más polgári erények kútfeje lévén, a scholasticusok összegyűjtik a régi classikus kor ragyogó példáit, hogy a hazaszeretet sz. lángját folyvást lobogásban tartsák; utalnak Leonidas, Aristides, Miltiades, Marius Curtius, Regulus, Marius Curio, Fabricius, Scipio, — a Machabaeusok stb. hősi tetteire, hogy, a ki hazáját szereti, az halni kész érte, s a ki erre

*) „Amor patriae super ceteras virtutes gradum meretur honoris.“ De Reg. principum. l. III. c. 4. — Hogy semmi olyan cselekedet sem lehet erkölcsileg jó, melyet nem a szeretet sugall, azt bizonyítani nem kell. Hiányzik benne a jóakarát.

**) Lib. De officiis

kész, mely önmegtagadásra, munkára, áldozatra, hőstettre nem volna képes, hogy azt nagygyá, dicsővé és boldoggá tegye? Középkori szerzetes volt az, ki Ovid bus énekéhez:

Nescio qua natale solum dulcedine cunctos

Ducit, et immemores non sinit esse sui,

többek közt a következő distichont csatolta:

Sic fera, sic volucris, sic piscis nota requirit,

In quibus ante locis pascua parvus habet.*)

b) 2-szor: A t u l a j d o n. — A középkorban is találkoztak politikusok, kik az egyenlő igazság nevében a földbirtok közösségét, vagy legalább egyenlő felosztását sürgették. Sz. Tamás a legerélyesebben utasítja vissza az e nemű követeléseket. Érvei ezek: A birtok-egyenlőség ellenkezik a természeti renddel, s összetűzést keres a gondviseléssel, mert az isteni gondviselés a természetben mindeneket bizonyos egyenlőtlenséggel különböztetett meg, szám, súly és mérték szerint, mely soha még csak két lényben sem tökéletesen egyező.**) „A rend, úgy mond, a páros és páratlan dolgoknak, mindeniknek a neki megfelelő helyen való elhelyezése.“ — Behozva a birtokegyenlőséget, csakhamar éhség állana be, mert a tunyaságra, pazarlás- és tobzódásra tulnyomóbb a hajlam, mint a megfeszített munka-, takarékoság- és mérsékletességre; s ez okból a közösnek megmivelése mindig hitvány, a termelés és megtakarítás bizonytalan; ösztön hiányában minden törekvés, haladás,

*) Gallia Christ. XI. 941.

**) „Divina providentia res creatas in quadam inaequalitate constituit. . Omnia Deus instituit in numero, pondere et mensura . . . ponere aequalitatem in bonis temporalibus ut sunt possessiones, est ordinem in rebus destruere.“ I. m. IV. k. IX. fej.

sőt még a kormányzás is lehetetlen lenne. Megsértetnék maga az igazság, melyre az ellenfél hivatkozik, ha a szorgalmatos a tunyával, az értelmes a butával egyenlően jutalmaztatnék. Ha a birtok az egyes családok közt egyenlően volna felosztva, sűrűen fordulnának elő az esetek, hogy a sok taggal megáldott család éheznek, a természetlen pedig bővelkednek. Pedig a sok magzattal megáldott családapa nagyobb mérvben járul az állam erősítéséhez, mint a magtalan, s ez okból már a természeti rend szerint is inkább érdemli meg, hogy a köz-társaság gondoskodjék róla. *) Az ellenvetésre, hogy a birtok egyenlőtlensége sok vizzályra ad alkalmat, az ember lelke fenekén leselkedő minden gonosz és sátáni ösztönöket a felszínre hiva fel, — sz Tamás azt feleli, hogy e vizzályokat az egyenlőség még szaporítaná, mert minden egyenlőség mellett még sem volna egyenlőség; mert különbség volna és van is mindig a férfi és férfi, az asszony és asszony, a talaj és talaj, és stb. közt. De nemcsak a természet rendénél fogva szükséges a tulajdon; nem nélkülözheti azt sem a család, mert külön tűzhelyre, és hogy legyen, mit reá tenni, sajátját képező földre van szüksége; sem a társadalom, mert itt a hatalom az állások szerint, a ranghoz képest lévén elosztva, az ezzel járó költség sem lehet egyenlő. Több költségébe kerül az élet a nemesnek (a méltóságban és hivatalban levőnek), mint a közpolgárnak. A fejedelmet nagylelkűnek mondjuk a nagy költségek miatt, melyeket adakozásokra kell fordítania. **) Egyenlő birtoklási állapot egyenlő szegénységet jelent. Nagy művek létrehozására misem ma-

*) Quodam jure naturae magis meretur a republica provideri.

**) I. m. Virtus liberalitatis in principe magnificentia vocatur propter magnos sumtus.

radna fel. A nagy birtok a jelentőséggel bir, hogy nagy csapásokat képes kiheverni, és a duló és hatalmas elemeket megfékezni; számos családnak ad foglalkozást, megteremti a középosztályt, termel fölösleget, s annak értékét gyári feldolgozás által sokszorosítja; áldozhat a tudományokra, művészetekre s mindenre, a mi az életet széppé s kellemessé teszi.

A tulajdon szükségképen birtok-egyenlőtlenségre vezet, mely folytonos nevededés folytán oly arányokat ölt fel, hogy valódi társadalmi csapásnak mondható. Sz. Tamás e baj ellensúlyozására a tant állítja fel: hogy az állam köteles a szegényekről, ha a szeretet önkénytes adományai nem elegendők, még a közpénztárból is gondoskodni. *) Szegények adója tudtomra csak is Angliában van behozva, bár szegényeket ápoló intézetekre itt is, ott is olykor tetemes segélyösszegek szavaztatnak meg. Hogy azonban az így megszavazott összegek mi-kép fordíttatnak a hivatalosok által rendeltetésökre, — annak megismerésére elég, hogy valaki például csak Marryat egy-két regényét elolvasta legyen.

Végre 3-szor: a területtel függnek össze a scholasticusok a termelés bőségére és az éghajlatra vonatkozó némely tanai, melyek ugy erkölesi, mint politikai tekintetben figyelemre méltók. Valamely ország annál függetlenebb, minél kevesebb bevételre van szüksége, s annál gazdagabb, tehát hatalmasabb, minél többet képes külpiaczra vinni. Ez okból az államnak oda kell gondját fordítani, hogy a szükséges élelmi, ruházkodási stb. czikkeket minél nagyobb bőségben állítsa maga az ország népessége elő, tehát a földmivelés, ipar, mesterségek virágozzanak. „Minél inkább elégségesebb valamely ország önnön ma-

*) De Reg. Principum. l. II. c. XI.

gának, annál méltóságosabb; mert a ki másra szorul, már fogyatkozásban van. Ezt kívánja a biztonság érdeke is, mert háboruk alkalmával, vagy a sors különféle esélyei folytán megtörténhetik, hogy az élelem szállítása meggátoltatik, vagy a szállitmányok elfogatuak, s a város élelem hiányában elesik.“ *) A kereskedés ugyan el nem kerülhető; mert nincs oly hely a világon, mely idegen czikkekre nem szorulna, vagy nem birna fölősekkel, melyeket eladás vagy kieserélés által értékesíteni kell; az államnak azonban óvatosnak kell lennie, mert az idegenekkel való sűrű érintkezés megrontja a hazai erkölcsöket; a kereskedés nyereségre dolgozik, ez a kapzsiságot neveli nagyra, minden alku tárgyává lesz, a közjó megvetésével mindenki önhasznát lesi; az árnyékba vonuló kéj megpuhitja a férfias erkölcsöket, a test gyenge, s katonai szolgálatokra alkalmatlanná lesz. Innen van, hogy a polgári törvények a katonaságnak a kereskedést tiltják.“ **) Egészben véve mindezt Velence, Holland, Nagybritannia stb. sorsa és erköelsei nem igazolják, s mi a mondottakban csakugyan igaz találtatik, az csak azon igazságot erősíti. hogy e világon semmi sincs baj nélkül.

A kereskedés különben, üzessék az akár a polgártársak, akár idegenek közt, a pénzt, a sulyt és

*) I. m. l. II. c. III. Tanto est aliquid dignius, quanto per se sufficientius invenitur, quia quod alio indiget, deficiens esse monstratur. Sufficientiam autem plenius possidet civitas, si abundantiam rerum habet ex proprio territorio, quam si per mercatores abundet. Cum hoc etiam videtur esse securius, quia propter bellorum eventus, et diversa rerum discrimina de facili potest impediri victualium deportatio, et sic civitas per defectum victualium opprimetur.

**) Id. m. l. II. cap. IV.

mértéket nem nélkülözheti, melyről, hogy az meglegyen, és a csereigazság igényével egyezzek, gondoskodni szintén az államnak kötelessége. S itt előtérbe lép a „verbum regens,” a valuta kérdése, de a mely külön tüzetes tárgyalást igényel. Megjegyzendő, hogy a pénzverés jogát, sz. Tamás kizárólag az államnak követeli, s egyes, bármily magas és hatalmas alattvalók erre való felhatalalmazását nagy mérvben károsnak találja.*)

A mi az éghajlatot illeti: az az emberi ugy egyéni, mint polgári, de különösen katonai erényekre nagy befolyással van. Szelid éghajlat, szép tájak, bájos napfény, szende szellők puhítólag hatnak. Capua H a n n i b a l t és seregét tizenhat éven át tette tétlenné, s végre semmivé. Ez okból sz. Tamás nem tartja fölöslegesnek figyelmeztetni az államhatalmakat: legyenek rajta, hogy azt, a mi csak eszköz, polgáraik ne tekintsék czélnak. Pihenés, multság szükségesek, — de tulságos vagy épen folytonos kéjelgés okvetlenül megöl. Fegyelem, rend, munkásság, a nap óráinak helyes beosztása, — az az, minek ily tájakon sokkal inkább van helye, mint egyebütt másutt.

B)

A népességről.

I.

Nem igen találok bizonyítékot rá, hogy a közép-korban a statisztikára, mint az államtan egyik ágára, valamely különös súlyt fektettek volna. Összeírások tör-

*) Ugyanott.

téntek ugyan, de csak is az államteher kivetése, ujonczkatonák számának meghatározása, és a kilenczed- és tized-illeték beszédésének biztosítása céljából. Arra, hogy a nép és vagyon összeírása által kiderített adatokat, valaki alapul használta volna fel valamely államtudományi és társadalmi feladat bölcséleti felderítésére, aligha gondolt valaki. Ez ágon tehát a scholasticai államtudomány vajmi csekély kalászatot nyújt. A scholasticusok ismerték *V e g e t i u s* munkáját „de arte militari,“ mert szeretik idézni. E munka sok ébresztőt tartalmaz az adatok bölcséleti jelentőségének felismerésére. *V e g e t i u s* szerint a katonák számának arányban kell állania a népesség számához és a terület nagyságához egyiránt; nehogy kelleitnél több munkás kéz elvonásával az ország a szükségésekben szenvedjen, vagy a tulságosan nagy hadsereget élelemmel ellátni képtelen legyen. „Magna multitudo damnosa, tum quia difficilius regitur, tum quia laboriosius in victualibus providetur.“ *) A régiek ezer főre egy katonát számítottak (innen a „miles“ név, mintegy unus ex mille); tehát 15 millioból álló lakosságra 150,000-ret. E számítás indokolása, alkalmazva a területen lakó népességre, azon nézetet szüli: hogy a tulnépesedés nagy veszély, az elégtelen népesség pedig szegénység és gyengeség kutfeje. A népség elégtelenségén az isteni törvény alapján nyugvó házassági frigy, a szigoru erkölcsi életmód, munka és szorgalom, elegendő táplálkozás, s az emberi élet kimélése által könnyebben lehet segíteni; sokkal nehezebb a veszélyek elhárítása, melyekkel a tulnépesedés fenyeget, ha a fölös tömeget nem tudjuk hová megtelepíteni. A középkor nem fog-

*) De Reg. Prin. l. IV. cap. XII.

lalta ugyan külön munkában össze az elveket és irány-
nézeteket, melyekhez tulnépesedés eseteiben alkalmaz-
kodni kell, — de gyakorlatilag csak annál sikeresebben
vette foganatba. A fölös népességet, koczkáztatás nélkül,
püspökök és pápai követek közbenjárása mellett, missi-
onariusok és szerzetesek vezérlete alatt, könnyü szerrel
ültette egyik tulnépes államterületről egy másik nép-
telenbe által, s ekként létre hozta azon egyarányuságot,
mely népesség tekintetében a középkorban általában
uralkodott.

II.

N e m z e t i s é g i tekintetben, a középkor n é p
vagy n e m z e t alatt értette a polgárok összeségét,
kik ugyanazon egy államhatalom alá tartozó területen
laknak, tekintet nélkül a nyelvre és vérrokonságra. A
hit-, jog- és területi egységet elégséges erkölcsi kapocs-
nak tartották, sőt mint szent István apostoli királyunk
nevezetes mondata „regnum unius labii debile“ igazolja,
a fajok többségét olykor még szükségesnek, az állam
biztosabb kormányzása tekintetében előnyösnek is néz-
hették. A kereszténység általános szeretet-törvénye nem
is találhatott ez ellen kifogást. Vérleszármasra való
tekintet nélkül részesült megfelelő jutalomban az érdem:
lett nemes, gróf, báró, herczeg az oláh, horvát, tót,
német, csak úgy, mint a magyar, ha erre hadi viselt
dolgok, tudomány, polgári szolgálatok által érdemeket
szerzett. A nemzetiségi különbség akkor kezdett először
érzékenyebb érdekeltséget és surlódást kelteni, a midőn
a latin nyelv elejtésével, helyébe hivatalos nyelvül egyi-
két a divó élő nyelvek közül kellett választani. De azt
is csak oly államokban, melyekben az uralkodó törzs
vagy elmulasztotta, vagy nem volt képes a többieket

saját nyelvének megnyerni, főleg ha ezek közt találtak olyanok is, kik alárendeltségi állásban ugyan, de mégis némi, habár csak municipális önállósággal, s mint ilyenek történeti multtal is bírtak. A scholasticusok, kik közel, olykor még közvetlen tanúi is voltak a keresztény államok történeti alakulása- és fejlődésének, nemzetiségi tekintetben egy véleményen voltak dr. F r a n z z a l, ki „Physiologie der Staaten“ czimű munkájában (i. m. 3. fej.), megtámadva a nemzetiségi, azon értelemben vett jogot, a mint azt némelyek mainap szeretnék érvényesíteni, a világtörténetre hivatkozik, hogy tudnillik soha sem nem alakult, sem nem fejlődött ki állam idegen elemeknek az egységes szervezetbe felvétele nélkül. — A legújabb korban megkísértett elmélet szerint, mely a nemzetiséget közjogként állította fel a jövőben alakulandó államok alapjául, ha következetesen keresztülvitetnék, szét kellene szedni az eddig fennálló valamennyi államegységeket az egész világon, hogy a vér és nyelv szerint rokonok kiválasztatván, új külön államban egyesíttessenek, a mint ez például ép most a török birodalomban történik; mit azonban még itt sem volt volna lehetséges foganatba venni, ha ezen birodalom az ő izlamismusával öszhangzásba lenne hozható az emberiség örök jogai- s a polgárisodás fel nem tartható követelményeivel. A most nyugatról kelet, tehát a honnan jött, oda vissza felé törő civilisatio, a jó törökök kedveért bizony nem fog Belgrádnál várakozó állásban megállapodni, míg majd tetszeni fog a vitéz pasáknak, faj- és valláskülönbség nélkül, mindenki számára jogrendet csinálni. Ez az államok történeti fejlődésének végzetszerű törvénye. Figyelembe veendő az is, hogy vannak nemzetiségek, melyek már külön önálló államot képeztek, de tulhatalmas hódoltatók által erőszakkal, jog és igazság

nélkül elnyomattak. Ezeknek állami joga nem avul el soha, kivéve, ha idő folytával ellenfelökkel önkényt egységre lépnek. Nemzetiség egymaga, minden más történetjogi czim nélkül, sem kiválásra azon államtestből, melyhez tartozik; sem becsatolásra egy másik államtestbe, melynek népessége történetesen vele vér- és nyelvrokon, szóval a „so weit die deutsche Zunge reiht“ féle elv, nem szolgáltat jogalapot. Különben a politikai nemzetiség nem egyszer volt magasztos eszmék, mindent magával ragadó lelkesedés, hőstettek és önfeláldozás kutféje, midőn a hazát beütők ellen kellett védelmezni. Példával eléggel szolgál a nagy napoleoni korszak. Legyen csak a politikai nemzet érzülete erős, ragaszkodjék minden egyes polgár nyelv- és vérleszármasra való tekintet nélkül, a haza földje- és intézményeihez, a nemzetiségekre szakadás mit sem árt, sőt olykor használ is. Példa reá Schweiz, példa Magyarország is, melynek harczaiban, még az 1848—49-dikiékben is, az ország minden nyelvű lakosai egyenlő kitartás-, buzgóság- és önfeláldozással vettek részt.

III.

Az állam maradandó, vagy mint sz. Tamás mondja, „est aliquid perpetuum.“ Ez pedig csak úgy lehetséges, ha az elköltöző nemzedékek helyébe új s ifjabb nemzedékek lépnek; kell tehát intézménynek lenni, mely által a nemzedékeknek ezen folytonos megújulása az ember erkölcsi méltóságának megfelelő módon eszközöltetik. Ezen intézmény a házasság, mely tehát a népesség kutféje, s mert népesség nélkül nincs állam, az állam legelső alapja.

A házasság állami jelentőségét igen alaposan és

szépen rajzolja Cicero, irván:*) „Az emberiség egy; — egy a mindnyájunkat egyesítő kapocs által, a mely az ész és nyelv. Ez általános egység (testvériség) az, mely az embert elválasztja az állattól. Az emberiség azonban oly tágas kör, az egyednek ereje és eszközei pedig oly korlátoltak, hogy nem képes ezen határtalan közösségben közvetlenül sem ennek javát előmozdítani, sem pedig benne a magáét feltalálni. A törzs, a faj- és nyelvrokonság már közelebb esik hozzá, és még közelebb a kapocs, mely az ugyanazon-egy állam polgárait egyesíti. A legbensőbb összekötő kapocs azonban a család, mely elől minden másnak hátrálnia kell; központ az, melyre minden még a legtávolabb körök is vissza és vissza mutatnak. Mert miután minden élő teremtmény ösztönnel bír, hogy magához hasonlót hozzon létre, a nemi összeköttetésből származik az első társaság, a férj és nő, utóbb ezek és gyermekeik társasága. A ház és tűzhely egyesíti a szüléket és gyermekeiket. . . . A család tovább szaporodik testvérek és unokák által . . . s miután az ősház már szűk mindnyájok befogadására, az önálló tűzhelyet keresők új házakba költöznek át, melyek a törzsháznak mint megannyi telepei. Új házasságok által sógorságok keletkeznek, s a rokonok száma szaporodik. Így alakulnak fokozatosan községek, melyek lakói rokonsági kötelekeknel fogva kölcsönös jóakarattal és hajlammal tartatnak össze. Az ősök siremlékei, közös temetőhelyek, családi ünnepek és összejövetelek folyvást erősítik a polgári együvértartozási érzést, stb.“ Aristoteles és utána a scholasticusok is, a családot szintén az állam egyik alkatrészének tartják, s annak megsokasodásából a helységeket, a helységek összeségének egyesítéséből pedig az államot származtatják.

*) De officiis 1. 17.

Összevetve az épen most a családról mondottakat azokkal, miket alább a népesség erényessége- és vallásosságáról, mint a jó és virágzó állam elengedhetetlen feltételéről, elmondandó leszek, világos: hogy miután a család az állam nevelő kertje, ugyan azt kell mondanom e tekintetben a családról is, lévén a család azon első kör, melyben a gyermek az első erkölcsi és vallásossági képeztetést, oktatást és nevelést kapja. Ez okból a házasság mindig fokmérője volt a közerkölesiségnek; rossz házasságok romlott társadalom; az emberi méltóság követeli, hogy eredete szent és mocsoktalan legyen; embernek léte adni, annyi, mint gondviseleti legfelelőségterhebb köteletséget vállalni. A házasság az állam kicsiben; a férj és nő, s mindkettő és magzataik közti fennálló szeretet, kötelmi és hatalmi viszony nyújtja az ősz eredeti mintát, az őszcsalád, az állam, s ennek alkotmánya és célja meghatározásához. Egysége valamint az államé szent és sérthetetlen; felbontást vagy megosztást (akár több nő, akár több férfi közt) nem tűr.

A középkor tanítása a házasságról bölcsészetiileg ép úgy igazolható, — mint történetileg is kimutatható annak érvényessége mindazon ó- és ujkori népeknél, melyek miveltség által tűntek ki, s történelmi nevezetességre tettek szert. Így a görögök- és rómaiaknál, különösen az egynejűséget és a házassági frigy felbonthatlanságát illetőleg. Tacitus, de Moribus Germanorum, *) írja: „Severa illis matrimonia. Nam prope soli barbarorum singulis uxoribus contenti sunt. . . .“ A régi germánok, Tacitus szerint, még az özvegyek második házasságát is nehezen tűrték. „Tantum virgines nubunt, et cum spe votoque uxoris semel transigitur. Sic unum accipiunt

*) XVIII. fej.

maritum, quo modo unum corpus, una mque vitam, ne ulla cogitatio ultra, ne longior cupiditas, ne tamquam maritum, sed tamquam matrimonium ament.“ Egy férjet vesznek, mint egy testet és egy életet, hogy semmi további gondolatjuk, semmi további kívánságuk se maradjon — s férjüket nem mint ilyet, hanem mint magát a házasságot szeressék.*) A házasságot nem gondolhatjuk másként, mint a hogyan azt a rómaiak és görögök is gondolták: hogy tudnillik az az egész életnek a házastársak szabad megegyezésén alapuló közössége. A kik a házasságot más gondolattal kötnék meg, már az egybekelésnél hazudtak. Az igaz szeretet örök. Hozzá járulnak a gyermekek, kik iránt a szüléknek szeretete kell, hogy szintén örökös legyen, — kötelmeik irányukban csak is halálukkal enyésznek el. A kik elválnak, bünt követnek el magzatjaik iránt, mint a kik lételt nem kértek tőlük, de ha azt kapták, megvárhatják, hogy a szeretetet, gondviselést illetőleg, felettök mint isteni helyettesek végig virasszanak. A jó erkölcsű államokban az elválások nagyon is ritkák. Romában az első válási eset a város fennállásának 520-ik évében fordult elő; s e példát Carvilius Ruga szolgáltatta, a nép nagy megbotránkozására.**) A rómaiak nézetét e tekintetben, még ama romlott korban is, a melyben élt, hiven fejezi ki Horácz egyik költeményében:

. . . felices ter et amplius
 Quos irrupta tenet copula,
 Nec malis divulsus quaerimoniis
 Suprema citius solvit amor die.

Hor. Car. I. XIII.

*) XIX. fej.

**) L. Savigny Zeitschrift für geschicht. Rechts-wissenschaft V. köt. III. füzet.

A scholasticusoknak a házasságra vonatkozó tana a maitól csak is „a clandestinás“ dolgában különbözik, azóta tudnillik, a mint a trienti zsinat a titkosan létrejött házassági egybekeléseket semmiseknek nyilvánította, rendelvén: hogy csak azon házasság lehet azontul érvényes, mely a házasodók saját plebánosa és legalább két tanu előtt köttetik. Sz. Tamás szerint a házasság dolgában meg kell különböztetni azon kellékeket, melyek lényegesek, azoktól, mik csak az egybekelés ünnepélyességéhez tartoznak. Ha a lényeges kellékekből csak egy is hiányzik, az egybekelés érvénytelen, — ellenben ha a szertartások mellőzöttek, az ezt mellőző vétkezik ugyan, de a mellőzés az egybekelés érvényét nem semmisíti meg. A lényeges kellék ezen kettő: szabad és házas-képes férfi- és nő-személy, — és a mindkettőjük által egymás jelenlétében világosan és szavakkal kifejezet beegyezés, hogy házasságra lépnek. Sz. T a m á s „szabad és házasképes személy helyett“ „personae legitimae“ kifejezést használ, ami annyit jelent, hogy mindkettő birjon azon lelki és testi tulajdonokkal, melyek a házassághoz megkívántatnak; s legyenek szabaddok, vagyis ne legyenek már előbbi egybekelés köteléke által egy harmadiknak lekötve. Hogy sz. Tamás a „personae legitimae“ alatt nem értette a szülék beegyezését, mintha a szülék felhatalmazása is kívántatnék az egybekelés érvényességére: azt tüzetesen mindjárt az előadottak után siet világosan kijelenteni, irván: hogy a leány nincs annyira az atya hatalmában, mint a rabszolganő, hogy személyével ne rendelkezessék; hanem van hatalmában csak annyiban, a mennyiben ezt a nevelés megkívánja. *)

*) Quaedam sunt de essentia sacramenti... quaedam ad solemnitatem sacramenti pertinent; quibus ommissis verum perfí-

A következtetés mely itt a szabad és rabszolganó jogi egyenlőtlensége tekintetéből érvényesítettik, sántikál ugyan, mert Isten előtt mindenki egyenlő, — de elvégre mégis azt bizonyítja, hogy a scholasticusok e téren is a szabadságnak voltak pártolói.

IV.

A házasságból nyert áldást, az új nemzedéket hasztalan adta volna az Isten, ha azt nem nevelnők, nem oktatók, nem képezők mindarra, amit az embernek mint ilyennek, és mint polgári és egyházi társasági tagnak tudnia szükséges. És a scholasticusok megkivánják, hogy az állam az oktatásra és nevelésre is fordítsa figyelmét, mert a kormányhatalomnak kötelességévé teszi, hogy a „studiumok“ számára is jelezze ki az erre alkalmas színhelyeket; *) és magasztalják a tanultság előnyeit, hivatkozva *Veg etiusra*: a ki szerint mindenki bátran, mert önmagába vetett bizalommal teszi azt, a mit megtanult jól tenni. **)

Jogtudományi értekezésemben hivatkoztam egy, a burkusok megtérítésére vonatkozó okmányra, mely szerint e tényt a pápai legatus tudtára adta a pápának, hozzá téve: megtanítottuk a megtérteket, hogy Isten

citur sacramentum, quamvis peccet, qui omittit. Consensus expressus per verba de praesenti, inter personas legitimas ad contrahendum, matrimonium facit, quia haec duo sunt de essentia sacramenti. — És alább: „puella non est in potestate patris quasi ancilla, ut sui corporis potestatem non habeat, sed quasi filia ad educationem.“ (Tertiae partis Summa Theol. Suppl. quaest. XLV. art. V.

*) *De Reg. Princ. I. k. XIII. f.*

**) *Nemo facere metuit, quod se bene didicisse confidit.*

előtt minden ember egyenlő. — Meenyire szívén hordta a középkor a fensőbb oktatást, mutatja a tény, hogy az egyetemeket majdnem tulságos szabadalmakkal ruházta fel. Igaz, külön művészi, kereskedelmi, iparademiák nem voltak; egyes kitünő mesterek dolgozóterme volt a központ, az iskola, melyeket a tanulók, mint megannyi gyakornokok, felkerestek, s a művész (festő, szobrász, építész stb.) ha egyik-másikban tehetséget vett észre, azt a művészet fensőbb titkaiba avatta be; a többi közlegény maradt, ki mint ilyen a mellékeseekben, például a festékkészítésben, a köcsiszolás- és összeillesztés-, a téglá- és malterkészítés- és alkalmazásban stb. nyert kellő oktatást. A kézműipar iskolája volt a czéh, mely mindaddig, a mig igazságos maradt, s monopolizáló kaszttá nem fajult el, a legáldásosabb intézet volt. — A földmivelésben a vezetők és utmutatók a szerzetesek voltak, kik egyik országból a másikba rendeltetve, magokkal vitték egyes országok sajátságait, s a mi a gyümölcsfából, szőlőből, veteményes növények- és virágokból másutt meghonosítható volt, azt mind kicserélték. Mérnökök, gépészek, vegyészek nyertek szintén, és pedig alapelvekben megfelelő oktatást, a „trivium“ és „quadrivium“ „ar numerat“, „geo ponderat“ tanusága szerint; *) de teljes kiképeztetést csakis mint gyakornokok egy-egy hirre kapott jeles mesternél szereztek. — Mi mindent tett a középkor a tudomány és művészet érdekében, azt előszámlálni ide nem tartozik, — mert az eredmény okfőit, s nem magát az eredményt nyomozzuk. A kor, mely D a n t e t, P e t r a r c á t és a „N i b e l u n g e n“ szerzőit szülte; mely a görög tüzet feltalálta, annyi dómot, kőhidat, erődöt épi-

*) Gramm loquitur, dia verba docet, rhe verba colorat,
Mus canit, ar numerat, geo ponderat, ast colit astra.

tett, üveg- s más műfestményeket szerzett, melyek színe-
 lelvensége előtt kell, hogy a mai bágyadt kor kalapot
 emeljen; mely a harangöntés, óra, mágnestű, puskapor,
 nyomda stb. feltalálásához vezetett, Amerika felfedezésé-
 nek tervét egy Columbus agyában megérlelé, stb. —
 mély és átértett bölcséleti, széptani, természet-, vegy- és
 gépészeti ismeretekre vall. Hogy annyit nem tudtak,
 mint a mennyit mi tudunk, — e miatt hat századdal
 utóbb csak azok emelnek vádat, a kikről nem tudjuk,
 mit tartunk: ha valljon könnyelműség vagy butaság
 dolgában tünnek e ki inkább? Nincs a legujabb kornak
 sem valamely találmánya, vagy felfedezése, a melynek
 számai nem a középkorban elvetett csirákra vezetnének
 vissza. Szent Tamás természettani bölcséletét fényesen
 igazolja korunkban P e s e h Tilmann „Institutiones Phi-
 losophiae naturalis, secundum Principia S. Thomae
 Aquinatis“ czimű nagy észszel és tudományyal írt mun-
 kájában, melyben előrebocsátva a testekre vonatkozó
 elméletet, a vegy-, élet- és állattani különféle rendszere-
 ket rendre szemle alá veszi, s mondhatom különösen a
 D a r v i n elméletéhez kötött reményeknek hiúságát oly
 evidentiával mutatja ki, melyhez többé semmi kétség
 nem fér. Apáinknak tartozunk az elismeréssel, hogy a
 humanitás és mivelődés nem a „renaissance“-nál kezdő-
 dik, a melyre inkább azon T a c i t u s i volna alkalmaz-
 ható, hogy „*corrumpere et corrumpi, saeculum*
vocatur,“ — megrontani, és megrontatni, divatnak
 hivatik. A középkor különben a nevelés és oktatás ve-
 zetésére és kormányzására illetékes- és hivatottnak egy-
 magát az egyházat tartotta, nem csak a parancs szerint
 „*docete omnes gentes;*“ nem csak azért, mert a tanítás
 a neveléssel jár, a nevelés pedig a vallástól elválaszt-
 hatlan; hanem mert azon időkben csak egymaga

az egyház rendelkezett tanképes erőkkel. Megjegyzendő, hogy a tanítás mindenütt ingyenes, a kényszer pedig ismeretlen volt.

Vannak, kik a romai birodalomnak a betolakodott vadnépek által történt feldulása után, a miveltség fölélesztését az araboknak tulajdonítják; mértéken túl becsülve a dicsérendő törekvéseket, melyeket a tudomány és művészet iránt egyes törzseik pár századon át tanusítottak. Igaz, hogy a mohamedán vallás elfogadása után az arabok elfoglalták Syriát, Palestinát, Egyiptust, Persiát és éjszaki Afrikát: mely utobbiból Spanyolországba betörvén, azt hosszú időre meghódították. E szerint keleten Indiával, Chinával és a görög birodalommal, nyugaton pedig az e részen lakó keresztény népekkel érintkezve, közvetítőkül szolgálhattak az ismereteknek egyik világrészből a másikba átültetésére; mint valóban nekik is köszöni Európa a rólok elnevezett számjegyeket, melyeket ők az algebrával Indiából hoztak magokkal; ők emliték elsők a theát, az égett bort, a porcellánt; ők adtak nevet az alcoholnak, a benzoesavnak, a kámfornak; stb. Mindezen dolgok nevelik ugyan, és pedig hasznosan az emberi ismereteket, azonban polgárosító erővel még koránsem bírnak. A chinaiak birtokában lehettek a porcellánnak, theának, sőt a delejtűnek is; az indusok lehettek jó algebristák: mindamellet ki fogja állítani, hogy mind ez ismeretek polgárisodásukra valamely különös befolyást gyakoroltak volna? Mind e dolgok nem eszmék, melyeknek föltünése korszakot képezne az emberiség vagy csak egyetlen-egy nemzet fejlődési történetében. Mi az eszméket illeti: ezeket távol attól, hogy az arabok Spanyolországból Európa többi népeivel közölték volna, inkább ők maguk kölcsönözték a keresztényektől. Mi a koránban jó van, az bibliai vagy

ó-classicai eredetét első pillanatra elárulja. A Syriában, nevezetesen Bagdadban székeltek tudomány-kedvelő kalifa A l-M a m s u r, és más hasonszellemű társai, nagy gondal keresték Konstantinápolyban a könyveket; a keresztény tudósokat magukhoz édesgették, a görög műveket nyelvökre lefordították, és így a helyett, hogy ők tanításnak, maguk tanultak. Mit azonban ők ekkép keleten, és később Spanyolországban tettek, ebben őket nyugoton a keresztény népek jóval megelőzték. A sz. Benedek által Cassino hegyén alapított kolostor lakói több századdal előbb, semhogy az arabok a tudományoknak adnák magokat, miveltek ezeket s elszaporodván egész Európában, terjesztésökre iskolákat alapítottak. — Innen mint valamely méhkasból mentek ki a térítő rajjai, kik a pogány népeket a hit- és erkölcsben oktatták, ekkép valamennyit a műveltség útjára terelve. Valóban a nyugoti műveltségnek kiinduló pontja, s az ösvény, melyen az haladott, oly határozott vonásokkal van megjelölve, hogy azt szinte nyomról nyomra követhetjük. Láthatjuk például, mint küldi ki sz. Nagy Gergely pápa sz. Á g o s t o n t Britannia megtérítésére; mint vernek gyökeret ez országban a sz. benedeki szerzetesek iskolái; mint kerül ki ez iskolákból B e d a és A l e u i n; mint hivatik meg ez utóbbi Nagy Károly által Franciaországba, a frankok közt a tudomány szövétnekét tovább élesztendő, stb. Szóval mindenütt, hol a műveltség kezdete- s előmenetéről némi nyom maradt fenn, ott állanak mindig első rendben a pápák, püspökök, papok, szerzetesek; kik magok tanulnak, a tudós kéziratokat másolják, és ismereteiket ezekkel együtt egyik országból a másikba viszik. Európa mivelődését a saracenok inkább feltartóztatták zaklatásaik és pusztításaik által, semhogy előmozdították volna. Európa polgárisultsága kifejlendett,

ha mindjárt a tudomány kedvelő kalifák az *Abassidák* családjából, mindig az alexandriai könyvtárt fölperzelő *Ommaidák* vakbuzgó nyomdokain haladtak volna is: föltéve természetesen, azon országokban, melyeket meg nem hódítottak. — Mert hogy mennyire birtak ők civilisáló befolyással, mutatja kézzelfoghatólag az, hogy a népeket, melyek fölött uralkodtak, egytől egyig mind elbutították. A góth építészeti styl, melyet némelyek nekik tulajdonítanak, nem tőlük származik. Régiség-buváraink, nevezetesen *Milner*, bebizonyították, hogy nálunk a góth építészet jóval megelőzte a spanyol mórok építészeti emlékeit. *)

Hogy mint kezdődött, mint haladt a keresztény hitre térített népek közt a tudomány, mivelődés és polgárosodás, — annak szemléltetőbbé tételére szabad legyen t. hallgatóim emlékezetét felhivnom a „Premontréiek“ czimű munkám egyik idevágó szakaszára, melyben többi közt ezeket írom: „Szerzeteseink a legzordonabb, legvadabb, legelhagyottabb pusztavidékeket keresték fel, s vadvizes s terméketlen sivár sziklatájakon vonták meg magukat, melyeket az ártalmas ki gőzőlgések, s undorító mérges csuszó állatok sokasága miatt kerültek az emberek, s nekik lecsapolni, megtisztítani, megmivelni, termékenynyé tenni, szelid növényekkel, virágokkal, gyümölcsök s egyéb hasznos fákkal beültetni kellett. Egy kis imaház kis tornyocskával, melyből kis harang hívó szózata terül el, a legkietlenebb vidéknek is, nem tudom, mi elevenséget kölcsönöz; az emberek szeretik a remeteségek kápolnáit felkeresni, s némi részvétellel, csudálkozással töltetnek el azok hős lakói iránt. Adományaikból a

*) *L. Columbus* vagy *Amerika* felfedezése. *Irta Danielik János*. 1. kiadás 651 l.

kis imaház csakhamar templommá, a szerzetesi magán cellák kolostorra alakulnak át. A templom rendes bucsu látogató sz. helylyé lesz, melyet sikátorok, házikók, majd állandó áruboltok, gunyhók környeznek; a magány pusztája észrevétlenül népesedik, s jól megmivelt, virágzó, regényes vidékké válik, mely körül minden felől majorságok, falvak, városok emelkednek. A lakosság a központban t e m p l o m o t és i s k o l á t talál; t e m p l o m o t, melyben az istentiszteletet fényvel és buzgósággal végzik, hirdetik az Isten igéjét, a szentségeket kiszolgáltatják: — és iskolát, melyben a gyermekek oktatást nyernek. A szerzetesek telepítvényeiket hiresebbé s keresettebbé teendő, szent ereklyék- és emlékeket gyűjtenek, azokat templomjokban oltárok felett és alatt elhelyezik, az oltárokat faragványokkal, oszlopokkal, szobrokkal, képekkel díszítik fel, s ekként zárdáikat a művészet, szépízlés, költői ihlet mintegy csarnokaivá varázsolják; melyekben a nélkülözéseknek kitett művész öröme megvonul, s olykor-olykor egy-egy, később világ-hiressé lett remeket hagy hátra, csendes menedékhelyének emlékét mintegy megörökítendő. Az iskola, istentisztelet szükségképen olvasásra, könyvekkel foglalkozásra utal; a belölök imádkozó és tanuló szerzetesek ezek becsét csakhamar felismerik, a gyűjtéshez s leíráshoz fognak; a könyvekkel ismereteik is szaporodnak; a könyvtárak székhelyein tudósok és írók képződnek, kik a kor minden kérdéseiben tárgyalólag részt vesznek, s különösen koruk és helyi családjuk viszontagságait feljegyzik, s naplókban s a történetíróra oly fontos és vonzó krónikákban örökítik. A más családbeli társaikkal való vetélkedés még fokozza a tudományok- és ismeretekbeni előhaladás természetes ösztönét; ujoncaikat felsőbb, s bővebb kiképzés végett a kor hiressé lett iskoláiba, egyetemeibe küldik, s majd ma-

guk nyitnak székhelyükön ily tudós iskolát, majd kiképzett tagjaik számára szereznek a már másutt virágzóknak egyes tanszékeket, egyiránt hatván ki e szerint ugy a természet, mint az ember, ugy az anyag, miként a szellem mivelődésére. — Midőn pedig a mutatkozó korszükségek szerint még egyes külön czélok tüzetes betöltése, például betegek, öregek, szegények ápolása, utazók védelme, foglyok megváltása, kisdedek tanítása, nyilvános oktatás, missiók, elítéltek és megesett vagy fajtalan életű személyek megtérítése, a kereszténységnek a hitetlenek berohanásai elleni védelmezése, stb. végett keletkeztek: egy részről a ker. jótékonyság azon rendszerét hozták létre, melyhez a jelen előhaladt korszak vajmi kevéssel járult; más részről pedig a lovagiasság azon szellemét fejtették ki, mely a becsületet az életnek mindig eleibe tévé, s az erőt a gyöngének védelmére épen ezen becsület sértetetlen szentsége alatt kötelezte.“*)

Végül a tudományi állapotokról szólva, nem hagyhatom említés nélkül a vádat, mintha az egyház a hittekinetely elvének szigorú alkalmazása által a tudományt századokra vetette volna vissza. A kath. egyház a természeti tudományokat soha, magában a középkorban sem gátolta, mint ezt e tudományoknak akkori buzgó mivelése, haladása, a számos új találmányok, s főleg Columbusnak története igazolja. Azt, hogy némelyek egyes, új természettani állításokon és hypothesiseken megütköztek, mert azokat vagy a szentirással, vagy az atyák hitével megegyeztetni nem tudták, nem lehet rossz néven venni, ha tekintetbe vesszük, mennyire ne-

*) A Prémontréiek. Korrajz a műveltség középkori munkásai méltánylásául. 10—12 l. V. ö. ugyanezen munka 111—113 stb. l.

hezére esik mindenkinek, sértetni abban, a mit ő ne-
 talán számos elődeivel, szent és csalhatatlan igazságnak
 tartott. A protestansok a lelkismeret szabadságára ala-
 pitották rendszerüket: és mégis üldözték Keplert,
 épen oly természettani állításokért, mint a minőkért
 Galilei vonatott kérdőre. A ker. hitrendszer oly ter-
 meszetű, hogy hibát nem tűr; vagy az egész igaz, vagy
 csak egy hibára is felbomlik az egész. Ha tehát vala-
 mely új természettani hypothesis, vagy elv a hitbe lát-
 szik ütközni: természetes, hogy kisebb-nagyobb mérvű
 felháborodást szül; és bizonyára jobb és üdvösebb,
 ha az új, habár magukban tökéletesen igaz ter-
 meszettani elvek is inkább némi küzdelmek közt
 nyitnak maguknak rést, azaz maga a tudomány kissé
 késleltetik, míg a felfogásra megért: semmint hogy a
 tudomány-igények ürügye alatt, a zabolátlan féktelenség
 felszabadíttassék, maguknak a társadalmi oszlopoknak
 is könnyelmű megtámadására. A természettani s minden
 egyéb igazságok, a hittel és szentírásokkal mindig össze-
 igazodnak; ellenben számos példa van rá, hogy hamis
 expositiók és következtetések, a bibliába és hitágozatokba
 helyezett hitet sokakban szinte visszahozhatlanul meg-
 rendítették. Többiben a tudomány férfja az egyházzal
 soha sem jön összeütközésbe, ha tudományos
 kérdéseiből hitágoti kérdéseket nem csinál. Co-
 lumbus elméletét első pillanatra többen olyannak tartot-
 ták, mely a hit elveibe ütközik; és Columbus még sem
 jött összeütközésbe az egyházzal. Mért? Mert a helyett,
 hogy azt állította volna: a hit ellenében nekem van iga-
 zam; inkább azt igyekezett bebizonyítani, hogy elmélete
 a hittel semmikép sem ellenkezik. Ha Galilei a
 maga idején hasonlólag cselekszik: bizonyára kikerülte
 volna az üldözéseket, melyeknek tárgya volt. A termé-

szettudós adja elő tanait, a mint csak tudja azokat; azt pedig, mint egyeznek ezek a hittel, bizza a theologusra. (L. Columbus id. munka, 144—146. l.)

V.

E r k ö l c s i tekintetben valamint minden nagyobb nevü bölcész, történetíró és államférfiu, ugy a scholasticusok is, az állam fennállásának és hatalmának egyik legfőbb tényezőjét a népesség erkölcsiségében, vagyis szigoru erkölcsi rend- és fegyelem-tartásban keresték. A scholasticusok hivatkoznak történeti példákra, és következőleg okoskodnak: Az állam csak ugy érheti el célját, ha összes polgárait egyedileg is felképesíti céljok elérésére, mert a sokaság célja csak is az, a mi az egyeseké. Az egyesek célja pedig a boldog jó élet; boldog jó élet pedig jó erkölcsök nélkül lehetetlen, — mert „virtus est qua bene vivitur.“ *)

„Az összeség jó életéhez három dolog kívántatik: a) hogy a sokaság egységgé alakuljon a rend (béke) által, mely azt öszhangsásban tartja; b) hogy a rend által erkölcsi személyiséggé alakult s o k a s á g a j ó e s e l e k v é s r e (erényes életre) irányoztassék; és c) hogy a sokaságnak módjában álljon, anyagi szükségéit, a mennyire lehet, kielégíteni.“ **) E néhány mondatban sz.

*) Oportet eundem finem esse multitudinis humanae, qui est hominis unius. Ad hoc enim enim homines congregantur, ut simul bene vivant . . . bona autem vita est secundum virtutem. Sz. Tamás, i. m. I. 14. 15. fej.

**) Ad bonam autem multitudinis vitam instituendam tria requiruntur. Primo quidem, ut multitudo in unitate pacis constituatur; secundo ut multitudo in unitate pacis constituta dirigatur ad bene agendum; tertio vero requiritur, ut per

T a m á s szabatosan mutatja ki azt, hogy miben áll az állam feladata, és hogy e feladatok közt legfőbb az erényes élet. — Ugyanez értelemben nyilatkozik A r i s t o t e l e s is, irván: „Hogy a javak háromfélék, külsők, testiek és lelkiek; és hogy az emberek boldogságához mindahárom megkívántatik, azt senki nem vonja kétségbe. . . A kérdés csak az, mi és mily mértékben szükséges az embernek ezen javakból, hogy boldog lehessen. — Némelyek azt hiszik, hogy ha csak valamit, bármi keveset birnak is abból, mit erénynek nevezünk, az esetben a lelki javakból már eleget birnak. De a mi a gazdagságot, pénzt, hatalmat, tiszteletet illeti, mindezzel egész a végtelenig soha sincsenek úgy megelégedve, hogy azt tartanák: mintha már is elég volna. Ezeknek utbaigazításaul kívánjuk mi figyelmökbe ajánlani: hogy mire tanít a tapasztalás és az ész. A tapasztalásból tudhatja mindenki, hogy az erény és erényesség nem a külső javak által, hanem megfordítva, a külső javak az erény által szereztetnek és tartathatnak meg; és hogy a boldog élet inkább azoknak a jutalma, kik az ész és jellem előnyei-vel tűnnek ki, semmint azoké, kik a szerencse javaiban tulságosan is bővelkednek, de lelkileg szegények, mert vagy buták, vagy erkölestelenek. A dolog természetében fekszik, hogy a külső javak csak is a lélek kedvéért kívánatosak, s minden értelmes ember csak is ezen czélből fog azok megszerzésén fáradozni, s nem megfordítva, lelkét azoknak eszközeül aljasítani. Mindaz, a mit mi a dolgokban hasznosnak mondunk, olyan természetű, hogy a felesleges belőle vagy káros, vagy legalább használatlan marad (ha tudnillik birtokosa azt nem fordítja jóra). De a jó, mi a lélekből származik, minél nagyobb és

regentis industriam necessariorum ad bene vivendum adsit sufficiens copia. I. m. 1 k. 15 fej.

több, annál hasznosabb is, ha ugyan lelki jót, a mi valójában csak dicső és szép, hasznosnak is szabadna mondani. Engedjétek meg, hogy az Isten lényegére hivatkozhassam, kitüntetendő hogy mindenki csak annyi boldogságot és üdvet képes elérni, mennyit számára az erény és bölcsesség, és az erény és bölcsesség szerint berendezett élet biztosíthatnak. Az istenség kétségkívül boldog s boldogságát nem kívülről, s kívülről létező javakból meríti. hanem önmagából. A szerencse és boldogság tehát két különböző dolog.“ *)

Aristoteles ezen szavai ugyanazt jelentik, mit sz. Tamás röviden következőleg fejezett ki: „A tapasztalás bizonyítja, hogy a királyok igazságosan uralkodva könnyebben jutnak hozzá a földi javakhoz is, mint a zsarnokok rablásaik által.“ **)

Mindezekből világos, hogy ugy a régiek, valamint a scholasticusok szerint is, erős boldog állam csak az lehet, melyben bölcs erényes hatalom uralkodik, s vezeti a hasonlólag jó lelkű és romlatlan erkölcsű népességet ideiglenes, s ez által örök rendeltetéséhez.

Ez igazságnak gyakorlati megvilágosításaul többek közt idézi sz. Tamás Sallust Catónak tulajdonított következő figyelmeztetését: „Ne gondoljátok, ugy mond, mintha atyáitok fegyverekkel tették volna a kis hazát nagygyá, hisz mi sokkal több és hatalmasabb haderők és eszközökkel rendelkezünk; hanem igen is nagygyá tették, mert otthon szorgalom, künn igazság uralkodott; a megfontolás- és tanácskozásoknál pedig szabad, aka-

*) Arist. Politikon IV. (a régi kiadásokban VII.) könyv 1 feje.

**) Experimento etiam magis apparet, quod reges per justitiam magis adipiscuntur divitias, quam per rapinas tyranni. De Reg. Prin. 1. X.

dálytalan, és sem kéj, sem bűn által el nem homályosított lélek határozott. Ma ezek helyett van fajtalanság és kapzsiság bőven; szegény a köztársaság, bővelkednek az egyesek; szinte égünk a gazdagság után, és mégis tunya-restek vagyunk; a jók és rosszak közt mi különbség sines, — az erény minden jutalmát az ambíció nyeli el.“ Hova multak el ekkor már az idők, a midőn a vesztegető ellenség elutasításokban részesült, minő például Curiusé a samnitákkal szemközt: „jobb szeretem, ugy mond, gazdagok felett uralkodni, semmint magam meggazdagodni;“ és Fabriciusé: „a gazdagságot nem a bőségben, hanem a kevéssel való megelégedésben találom.“ Az időben, a midőn Sallust történetét írta, Jugurtha mély megvetésében Rómát már venális városul bélyegezte meg. „O urbem venalem cito perituram, si emptorem invenerit.“*) A jó erkölcsök hatása és hatalma oly nagy, hogy pótolják a jó törvények hiányát, s megküzdnek az erkölestelenekkel. „Ibi (a németeknél) boni mores plus valent, quam alibi leges.“**)

VI.

Az erény őre a vallás; tehát a vallás szintén egyikét képezi azon erkölcsi alapoknak, melyeken az állam épülete nyugszik. Nem volt lángelme, nem nagy férfiú, ki ezen igazságot, foglalt légyen bármily ellenséges állást egyes egyházak ellenében, mint például Machiavelli, Voltaire, Hugo Victor, s mások, ki mondám ezen igazságot el nem ismerte s nem hirdette volna. Machiavelli szerint nincs biztosabb jele an-

*) Jugurtha 35—37.

***) Tacitus de Moribus Ger. XIX. fej.

nak, hogy „valamely ország a végromlásra megért, mint az Isten tiszteletét megvetettnek látni.“ Ugyanó volt az, ki azon meggyőződésben élt, hogy a római köztársaság nagysága az Isten félelmén alapult. mert az eskü és adott szó törhetlenül megtartatott. *) Hasonlót állit Erskine is Angliáról azon beszédében, melylyel mint államügyész Payne Tamás elítéltetését sürgette a törvényszék előtt. Beszédjét így fejezi be: „nem zárhatom be beszédemet, a nélkül, hogy legmélyebb fájdalommat kifejezzem a felett, hogy férfiak, kik a polgári szabadság zászlóvivőiül kívánnak tiszteltetni az egész világon. arra hagyják magukat ragadtatni, hogy a kereszténységet megtámadják. Mely lobogó alatt szerezték egykor a népek az emberiség letaposott jogait és szabadságait vissza, ha nem a Krisztusé alatt? Nem ajtatos hivek ragyogó lelkesedése volt-e az, mely az angol alkotmányt megmenté, és reá a szentség pecsétjét nyomta? Nem-e a kereszténység küldérei-e azok, kik ma is a világ legtávolabb részeiben terjesztik a szabadságot és polgárisodást? Mit tett a kinyilatkoztatást tagadók ezen merész bölcsészete az emberi polgárisodásért? Hol az ország, melyet megalkotott? Ellenkezőleg látunk népeket, melyeknek nincs más vezéresillaguk, mint saját eszök, mint ülnek mélyen a barbárságban, és nyögnek és roskadoznak rabszolgai jármuk alatt, — mialatt a keresztény népek lassan, de folyvást haladnak a cél felé, melyet végre biztosan el fognak érni: az általános és örökös boldogság felé!“ Végtelennek kellene lennem, ha az ezen igazságnak érdekében felhozott szelleműs érveket, Sokrates és Platótól egész mai napig,

*) L. Discorsi, I. 11—15. és beszédjei 2-ik köt. 191. és köv. l. londoni kiadásában.

mind elsorolni megkísérleném; ki erről többet kíván olvasni, az tüsse fel Escher egyszer már idézett munkájának 1. kötet 5-ik könyvét, mely az alaki politikát tárgyalja; de nem engedhetem meg magamnak, hogy a materialismus ezen korszakában elhagyjam Bentham-t, ki a Dumontnál 1830-ban megjelent „Traité de Legislation“ czimű műve 2-ik kötetében a büntető-codex elveit fejtegetve, a religionak mint a morál és jogrend alapjának, jótékony befolyását hangsulyozza; megczáfolja a közszájon forgó vádakokat, melyek a vallással üzött visszaélésekre alapítvák, hiszen visszaélés esik a jogrend, és minden más intézménnyel is; s ha valaki azt veti ellen, hogy van vallás, és mégis annyi a bün, — helyesebb lenne, ha az ilyen azon bünöknek számát kutatná, melyeket erkölcsi befolyásával meggátolt az egyház. *)

Ez lévén a vallásnak hivatása és szerepe az államban, a középkor azon mélységes meggyőződésében, hogy a keresztény vallás minden vallások közt a legjobb, sőt egyedül igaz, de hozzá még majdnem egyedül létező is, — a hit egységet a keresztény társadalmak Istentől nyert legnagyobb áldásként tisztelte, és megőrizni kívánta. És igaza volt; mert a világon minden egységre törekszik. Az állam egység, ki tüzné meg azt, a ki azt széttépni megkísérlené? Az emberiség egysége is azon eszmények közé tartozik, melyek még megvalósítandók. Jelen voltam és épen Lipszében Lorzing egyik dalművének előadásán, s tanuja voltam a tapsoknak, melylyel a prot. közönség üdvözölte az azon időket dicsőítő dalt, melyekben „in Sachen des Glaubens kein Streit war.“ S t a h l is dicsőíti, s mélyen fájjalja, hogy elveszett, azon öszhangzást, mely aquinói sz. Tamás

*) 2. k. IV. rész 18. fejt.

idejében, a hit és tudomány, a theologia és philosophia közt uralkodott; s reméli, hogy az, a philosophia újjászületése-, s minden pogány elemeknek a tudomány- és életből eltávolításával, újra visszakérül. Mily felfordulás, ugy mond. Plato egykor joggal mondhatta, hogy az államok dolga csak akkor állhat jól, ha azokat a bölcsek kormányozzák; s napjainkban II. Fridrik épen oly alaposan mondhatta: hogy ha ő valamely tartományát megbüntetni akarná, annak kormányát a philosophusokra bizná.*) Figyelemre méltó M o n t e s q u i e u-nak azon állítása is, melyet ugyanakkor tett, a midőn az inquisitiót a leghevesebben megtámadta, hogy „az állam, mely magát a fennálló vallással szerencsésnek érzi, jól teszi, ha nem engedi meg, hogy egy másik gyökeret verhessen.“ **) M o n t e s q u i e u bizonyoságot tett ezen tannak felállításával, hogy nem csak a n y e l v, hanem a hitegységnek is van politikai jelentősége.

Az eszközöknek, melyeket a középkor a hitegység

*) Rechts und Staatslehre, I. köt. Bevezetés XIX. l.

**) „Ce sera une très-bonne loi civile, lorsque l'état est satisfait de la religion déjà établie, de ne point souffrir l'établissement d'un autre. . . . Quand on est maître de recevoir dans un état une nouvelle religion, ou de ne la pas recevoir, il ne faut l'y établir; quand, elle y est établie, il faut la tolérer.“ „Ha az állam annyira ura a helyzetnek, hogy tőle függ valamely jelentkező új vallást be-, vagy be nem fogadni, akkor nem kell megengedni, hogy az megalakuljon; de ha megalakult, azt tűrni kell.“ (Montesquieu, Esprit des Lois, XXV. k. X. fejezet.) A bölcs ezen állítása nem kedvez sem az igazságnak, sem a szabadságnak. Az igazságnak azért nem, mert vallás dolgában nem erre, hanem a létvivő erőre fekteti a súlyt; pedig az állam sem holttetem, hanem erkölcsi, tehát értelmes személyiség; a szabadságnak pedig azért nem, mert ez elveket elfogadva, a pogány császárok eljárása a keresztények ellenében igazolva van; s cujus regio, ejus religio.

megőrzésére alkalmazott, akár moralitása-, akár czélszerűségéről vitatkozhatni, — ember könnyen elszámítja magát; de hogy a törekvés, a hitettségét ápolni és őrizni, erkölcsi és politikai tekintetben jogosult volt, azt kétségbe csak is azok vonják, kik a vallásra egyáltalán mi sulyt sem fektetnek. Minden ker. felekezetnek erkölcsi feladata és kötelessége, oda hatni, hogy a hitettség visszaálljon, s ha visszaállt, az megőriztessék. Azért vitatkozunk és imádkozunk. De kölesönös és örökös szitkozódás nem vezet a célhoz. A lelkismeret-szabadság ma sem szabadalmi levél tettelegességekre. Minden forradalmár, nihilista, socialista, communista meggyőződésére hivatkozik, hogy kötelességében áll a zsarnokot láb alól eltenni, s a szenvedő emberiséget megbosszulni.*) A kik a középkort

*) Az egyháznak kétségkívül jogában és kötelességében áll azokat, a kik hitével ellenkező tanokat hirdetnek, egyháziilag inteni, s ha végképen nem engedelmessé válnak, az egyházból kizárni. Az egyház társulat levén, valamint minden más egyesület, úgy ő is kizárhatja köréből azokat, a kik alapszabályait meg nem tartják. Ha valljon szabad, és szükséges-e az így kizártakat polgárilag is büntetni? E kérdés megoldása a tanok minőségétől, s az ezeket hirdető magukviseletétől függ. A vallásnak biztosítékokat kell nyújtania arra nézve, hogy tanáival a polgári rendet legalább is felforgatni nem fogja. Ki tehát oly tanokat hirdet, melyek egyszersmind a polgári rendet veszélyeztetik, s azokat erőszak és lázongások által igyekeznek keresztülvinni, az bizonyára polgárilag is büntetésre teszi magát méltóvá. Ez elv általánosan van elfogadva; s még oly országokban is, hol, mint például Éjszak-Amerikában, határtalan vallásszabadság létezik, törvényszék elé kerül azon ember, ki új vallást hirdetve, ennek terjesztésében rendzavaró, erőszakos kihágásokat követne el. Különben a scholasticusok is tudtak különbséget tenni a tévely és a tévedező személy közt; hogy nem minden tévedező bűnös; hogy van legyőzhetlen tudatlanság is; hogy az, ki legyőzhetlen tudatlanságból tévedez,

az ő eljárásáért megbélyegzik, ócsárolnak olyasmit, mit ők magok, sokkal higabb sulyu dolgokban folyvást gyakorolnak. Mi a „meggyőződés“ tekintetében a gyakorlat. ahhoz minden forradalom szolgáltat halmazzal példákat, — a nyaktilót hozva működésbe a „gyanus vélemények“ kiirtása végett. A kik a lelkismeret szabadságára oly igen féltékenyek, szivleljék meg ugyancsak E r s k i n e és ugyancsak az említett beszédben elmon-

ártatlan; s hogy ez ártatlanokért, kiket csak az Isten ismer, túrni kell a bűnösöket is: nehogy velök együtt amazok is eltiportassanak, stb. A spanyolországi inquisitio, melynek vérengző természetét a pápák ismételve mérsékelni törekedtek, s azt valóban mérsékelték is, ha egyrészt a hit egységét ez országban megoltalmazta, s elejét vette a vérontásoknak, melyek a vallásujítás következtében Európában másfél század alatt napirinden voltak: más részt tetemesen ártott; a kath. egyház erkölcsi elveinek tulajdonittatván ellenei által a kegyetlenségek, melyeket az inquisitio állampolitikai czélókból minden pápai intések és tiltakozások daczára elkövetett. Embertelen, infamiával összekötött kegyetlenség mindig, még politikailag is kárhuzatos. Mi ártott annyit az osztrák-magyar birodalomnak mint az aradi 1849. oct. 6-iki executiók? Az új vallás követőinek teljességgel nincs e tekintetben mit szemökre vetniök a spanyol inquisitoroknak; miután maguk is csak azon kegyetlenséggel jártak el az általuk eretnekeknek kikiáltott polgártársak ellen, melyről a spanyolok, bizonyára nagyitva, elhíreszteltettek. Példa rá Anglia. Nem kell tudnillik őseinket a lelkismeret-szabadságnak mai nap divatozó elvei szerint megítélni. Ők hittek: és hitöket szintugy védelemre találták méltónak, mint egyéb földi javaikat: a tulajdont, a családot, az állami rendet, stb. mint a melyek mind ama hit felsőbb rendű oltalma alá voltak helyezve. Napjainkban sem hagyja hitét egy vallásfelekezet sem minden oltalom nélkül: mint ezt büntető codexaink tanusitják. *)

*) L. Columbus 66—77. l.

dott szavait: „mindenkinek, úgy mond, jogában áll a keresztény vallás még vitás pontjait illedelmes módon próba alá venni; de senkinek sem áll szabadságában egy országban, melynek törvényei a kereszténység alapján nyugszanak, ez alapot megtámadni, s azt kebellázító, és oly gunyszavak egész özönével bemocskolni, miket alárendelt intézmények ellenében sem fognánk soha megtűrni. . . . Nagy különbség van az olyan író közt, ki valamely ország vagy vallás tanait és intézményeit tudományos vizsgálat alá veszi, és az olyan közt, ki a religiót és az állami rend minden alapjait megtámadja, és az államkormányt csak úgy, mint a polgárságot, mely az ilyen csalásokban még hisz, bolondok- és tökfilkóknak szidalmazza.“

Ámde azt mondják: igaz ugyan, hogy a scholasticusok a morálra és vallásra fektetik a fűsúlyt: csak-hogy mily morál, milyen vallás az olyan, a mely azt tartja, hogy a cél szentesíti az eszközöket? a mely szerint az eretneknek adott hit- és becsület-szó nem kötelez? mely az erkölestelen eszközöket szentesíti, mert te deumokkal dicsőíti (például a hugenották lemészárlását Párisban), csak sikerök legyen? Egyes történeti tények igazolásába bocsátkozni, mint már egyszer mondtam nem feladatom; feleljenek azok önmagukért; egyszerűen csak annyit jegyzek meg: hogy a scholasticus morál- és jogbölcésészeknél ily elv és tan nem fordul elő. Szent Tamás azt tanítja: hogy az erkölcsileg jóhoz mindennek, tehát a tárgynak, szándoknak és eszközöknek jósága is megkivántatik; az erkölcsileg rosszhoz elég, ha ezekből csak egy is hiányzik. *) *H i n c m a r*, reimsi érsek pe-

*) *In actione humana bonitas quadruplex considerari potest: una quidem secundum genus, prout scilicet est actio, quia*

dig „De Regis persona et regio ministerio ad Carolum Calvum“ című munkájában, és pedig annak 10. fejezetében „de bello gerendo“ a királynak lelkére köti: hogy az adott szó, ha csakugyan megadatott, még az ellenség irányában is megtartassék. „Fides, quando promittitur, etiam hosti servanda est.“ *) A tan tehát, hogy a czél szentesíti az eszközöket, nem a schola bölcsészeitől, hanem a későbbi korbeli, bölcsesség és okosság tekintetében igen dicsért diplomaták-, politicusok- és államférfiaktól származott, és gyakorlatban van (a bevégzett tényekben) ma is.

VII.

Végül a népe sség osztályozását illetőleg, bár a régieknek ez sok fejtörésbe került, én mellőzhetőnek tartom, mert egyik osztályozást sem tartok teljesnek, tehát olyannak, mely a „divisio“ logikai kellékeinek megfelelően. A népességnek földmivelőkre, katonákra, hivatalnokokra; vagy földmivelőkre, mesteremberekre, iparosok-, kereskedőkre és tisztviselőkre; vagy mint Romulus tette, senatusra, ordo equestrisre és plebsre való felosztása, stb. első pillanatra elárulja a hiányokat, a melyekben szenved. A Romulusé különben elfogadható, ha a „plebs“ fogalmába az államhatalmon és lovagrenden kívül mindazon foglalkozást veszem fel, melyre a társaságban az embereknek kölcsönösen szükségök van. Nem egy osztályozásban, mely a régiektől ránk maradt, hi-

quantum habet de actione et entitate, tantum habet de bonitate; alia secundum speciem, quae accipitur secundum objectum conveniens; tertia secundum circumstantias... quarta autem secundum finem.“ (S. Thom. 1—2-ae qui 18. art. 4. A „conveniensi“ itt az örök törvénnyel egyezőt jelent.

*) M i g n e, Cursus Patrologiae, t. CXXV. 855—859.

ányzik a cseléd-osztály, mely nélkül a család nem létezhetik, alkalmasint azért, mert a szabad és fogadott cseléd és napszámos helyét a rabszolgák töltötték be. Elhagyták a papi osztályt is, alkalmasint azért, mert a magistratualis, tehát kormányzó osztályhoz számították. A németeknél divatos volt a Lehrstand- (papi), Wehrstand- (katonai-) és N ä h r s t a n d r a (földmivelőire) való felosztás, egyezőleg P l a t ó v a l. — Többiben a társadalom minden munkához talál kezet, melyre szüksége van; s ha hazuról nem kerül, behívhatja külföldről. Ehhez a társadalom osztályozásának valamely mélyebb bölcsészeti tanulmányozása nem szükséges. Az osztályokba való beerőszakolás idejekor igen is volt jelentősége az osztályozásnak, — mert egyik osztályból a másikba lépni át, tilos volt. Ma midőn az emberi foglalkozás minősége elválasztó falat többé nem képez, — inkább a társadalmi szükségek tanulmányozandók, mert ezek képezik a munka felosztás alapját. Némelyek a munka megosztás elméletét, mint valami ujkori vivmányt szeretik feltüntetni. Volt abból a középkorban akár az unalomig bőven, például a czéh-intézményben. „A czéhek gondosan szabták ki a határt, a meddig egyes mesterségek terjednek, sőt ugyanazon mesterség is külön czéh közt oszlott meg; volt fejr és fekete pék, cipész és csizmadia; az asztalosnak nem volt szabad az általa készített butorokat vaseszközökkel ellátni, vagy csak vasszegeket is használni; e részből például az asztalt el kellett vinni a kovácshoz vagy lakatoshoz; a kőmives kályhát nem állithatott, mert ez a fazekas mestersége; a szabó bőrt vagy prémet nem varrhatott, mert ez a szűcs dolga,“ stb.“ *) Eltekintve a földmivelő, iparos és keres-

*) L. M a t l e k o v i c s, Nemzetgazdaságtan, Budapest, 1874. 357. s köv. l. és Dr. Hirsch „Das Handwerk und die Zünfte“ czimü értekezését.

kedő osztályoktól, mennyi változatosságot hozott be a társadalom felsőbb kormányzati, politikai és honvédelmi köreibe a germánok által többé-kevesbbé majd minde-nüvé átültetett feudális rendszer, az ő vasalljai és alva-salljaival, s az ezek kíséretéhez tartozó, felülről lefelé terjedő összes rangosztályokkal! az ő hercezei-, grófjai-, vajdái-, nádorai-, marschaljai-, várispánjai-, marchioi- és bánjaival; más részről jobágyai-, várkatonái, praedialis-tái-, nemesei-, szolgálai-, banderialistái-, és sok más min-denféle honvédelmi csapatával, — a különféle népek és országok szerint! Tagadhatatlan szép polgári, katonai és politikai hierarchia volt ez, hasonló a mennyeihez, Isten trónja körül. Csakhogy, hogy ez az egész jó legyen, ahhoz mindenesetre jó lélek és szív kívántatott volna, hogy valamint az Isten csak a világ közjává, úgy az ezen hierarchia által környezett uralkodó is csak alatt-valói böldogságát, s ne ennek rovására saját érdekeit munkálja; s viszont a vasallusok is ne saját kezökre dol-gozzanak, hanem az ország javára törekvő uralkodót mindenben hűn és önfeláldozással támogassák. Szent Ist-ván három országos rendet alkotott: a főpapit, főrendit és nemesit, melyhez utóbb a városi járult. Ez volt a poli-tikai nemzet, melynek kiváltságai fejében az a kötelessége volt: hogy veszély esetén a király felhívására személye-sen fegyvert fogni, s a haza védelmére sietni tartozott. A patricius és plebejus, a nemes és nem nemes közti rangkülönbség, az ő sokféle fokozataival, mindig létezett. a meddig csak visszahat a történelem. s egész napja-inkig alapul szolgált a polgári jogi egyenlőtlenségnek. Ma a nemes osztály számára már csak a címek, az örökölt történeti név, Angliában a lordok, s hazánkban a főrendek országgyűlési joga, és az ősi vagyon, a meny-nyire még megvan, előnye maradt meg; — polgári ki-

váltságos állása megszűnt; ma kiváló állást csak is az érdem, előnyt pedig csak is a gazdagság adhat, mely máris (pénz)-aristokrátiának hívja magát, bár az egy R o t s c h i l d házat kivéve, én legalább nem ismerek egy másikat, mely ősei törzsfáját egy századnál tovább felvihetné. — Pedig az idő, a századok: ez az aristokratia. Istenadta nemesi levél az, mely az emberit történeti tartós dicsőség által igazolta.

S ezzel előadásomat ez uttal befejezem. Az államhatalom- és alkotmányról egyik közelebbi alkalommal.

DE BALLAGI GÉZA.

